

Лекція 1-2. Поняття про методологію науки

1. Вступ
2. Роль методології у науковому пізнанні
3. Методи наукового пізнання
4. Туристично-рекреаційна діяльність як об'єкт дослідження

1. За останні роки розвитку екологічних наук свого поширення набуває нова дисципліна – рекреаційна географія, а поряд з нею і рекреаційний туризм. Їх виникнення пов'язане перш за все із все зростаючою потребою суспільства у повноцінному відновленні своїх сил. Прискорений розвиток технологій, науково-технічний прогрес вимагають від людей великих затрат енергії, причому дедалі більше відчувається не тільки фізична втома, але і моральний тиск.

Психологічний стан людини повноцінно можна відновити тільки на лоні природи. Ніщо так не заспокоює, як ніжне забарвлення трави і листя, приємне дзюрчання струмка чи споглядання за неповторними створіннями природи. Але важливою умовою для відпочинку є виділення так званих природних рекреаційних систем, тобто таких, що за рядом своїх властивостей придатні для використання з метою відпочинку. Тому, по-перше, постає необхідність виділення територій, придатних для організації дозвілля населення.

Друга проблема, яка вирішується рекреаційною географією та туризмом, збереження цілісності і чистоти цієї території. Якщо поряд з будинком відпочинку будуть розміщені промислові об'єкти, то певний рекреаційний комплекс втратить свою привабливість.

По-третє, як і будь-яке використання території, рекреаційна діяльність людей також має свої позитивні і негативні сторони.

З одного боку, відпочинок людей на лоні природи сприяє підтриманню і зміцненню їх здоров'я. Фітонциди, які виділяються багатьма видами дерев, сприяють покращенню здоров'я хворих людей. Прогулянки лісом, спілкування з природою викликають у людини позитивні емоції.

З іншого боку, при рекреаційному використанні природного середовища виникають деякі несприятливі для неї зміни, які при великій кількості рекреантів на певній території можуть бути небезпечними для продовження природного розвитку природних компонентів даної території.

Отже, використання природних рекреаційних ресурсів повинно бути помірним, раціональним, плановим. Завданням дослідників стає визначення величини допустимих навантажень на той чи інший комплекс з метою збереження природи.

2. Наукове пізнання в сучасних умовах є основною формою пізнання реальної дійсності або навколишнього середовища. Воно відбувається не стихійно, а цілеспрямовано і по суті є науковим дослідженням, яке має певну природу, структуру та особливості. Наукове пізнання націлене насамперед на отримання об'єктивного та істинного знання про досліджуваний об'єкт, явище або процес і не допускає упередженого і тенденційного ставлення до них.

Основне завдання наукового пізнання полягає у виявленні об'єктивних законів навколишньої дійсності – природних, соціальних, економічних тощо, а також законів пізнання і мислення.

Поряд з цим основною функцією наукового пізнання або дослідження є обслуговування потреб практики. Наука як форма пізнання переважно орієнтована на втілення її досягнень у практику, використання зміни навколишньої дійсності та управління реальними процесами. Зміст наукових досліджень можна виразити такими словами: “Знати, щоб передбачати, передбачати, щоб діяти практично”.

Наукове пізнання завжди має системний характер, оскільки наука не лише добуває знання і реєструє їх за допомогою різних методів, а й прагне пояснити їх за допомогою гіпотез, законів і теорій. Наукове пізнання або дослідження має систематичний, послідовний і контрольований характер, йому властиві строга доказовість та обґрунтованість отриманих результатів, а також достовірність висновків. Воно, як будь-яке інше соціальне явище, має власну визначену та складну структуру, що виражається в діалектичній єдності стійких взаємозв'язків її елементів. До основних структурних елементів наукового пізнання належать: суб'єкт пізнання, об'єкт наукового дослідження, його засоби і методи. З іншого боку, в науковому дослідженні можна виокремити такі структурні елементи, як емпіричний і теоретичний рівні дослідження, постановка наукових проблем і вироблення гіпотез, формулювання наукових законів, принципів і теорій.

Проблема методу і методології наукового дослідження привертала увагу мислителів, учених і філософів давно, починаючи з античної епохи. Однак ґрунтовний аналіз методів і засобів наукового пізнання активно здійснюється лише за останні півстоліття.

Методологія (від грец. *methodos* – спосіб, метод і *logos* – наука, знання) – це вчення про правила мислення при створенні науки, проведенні наукових досліджень. Під **методологією науки** переважно розуміється вчення про науковий метод пізнання або система наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір засобів, прийомів і методів пізнання. Існує й інший, більш вузький погляд на методологію науки, коли вона розглядається як теоретична основа деяких спеціальних, часткових прийомів і засобів наукового пізнання, наприклад, методологія управління, методологія ціноутворення тощо, але в цьому разі доцільніше говорити про методіку пізнання і дій.

Головною метою методології науки є дослідження тих засобів, методів і прийомів наукового дослідження, завдяки яким суб'єкт наукового пізнання отримує нові знання про реальну дійсність.

Під **методологічною основою** наукового дослідження треба розуміти основні, вихідні положення, на яких воно базується. Методологічні основи науки завжди існують поза нею і не виводяться із самого дослідження.

Необхідно також зазначити, що результати наукової і практичної діяльності людей залежать не лише від того, хто діє (суб'єкт пізнання) або на що спрямована пізнавальна діяльність (об'єкт пізнання), а й від того, якими способами, прийомами і засобами здійснюється пізнавальний процес. Мова йде

про вирішення проблеми методу наукового пізнання або дослідження, котра завжди була і є в центрі уваги науковців.

3. Багатоманітність людської діяльності обумовлює множинність методів наукового пізнання, які можна класифікувати за різними критеріями. Так, залежно від ролі і місця в процесі наукового пізнання розрізняють методи **формальні** (методи формальної та математичної символічної логіки) і **змістовні**. До основних видів змістовної методології належать методи філософські, загальнонаукові, загальнологічні та спеціально-наукові. Виокремлюють також емпіричні і теоретичні, фундаментальні та прикладні, методи дослідження та методи викладення результату.

Отже, в сучасних умовах успішно використовується багаторівнева класифікація методів наукового пізнання, відповідно до якої за ступенем загальності та сферою застосування методи наукового пізнання поділяються на: загальнофілософські, загальнонаукові, спеціально-наукові, дисциплінарні та міждисциплінарні.

1. Загальнофілософські методи, серед яких найдавнішими є діалектичний і метафізичний. Вони є системою “м’яких” принципів, операцій, прийомів, котрі мають загальний, універсальний характер, що знаходиться на найвищих “поверхах” абстрагування. Ці методи визначають лише загальні підходи до наукового дослідження, його генеральну стратегію, але не замінюють спеціальних методів і не визначають кінцевого результату пізнання прямо та безпосередньо.

2. Загальнонаукові методи дослідження, які є своєрідною проміжною методологією між філософією і фундаментальними теоретико-методологічними положеннями спеціальних наук. На основі загальнонаукових понять і концепцій формуються відповідні методи і принципи пізнання, що забезпечують зв’язок та оптимальну взаємодію філософії зі спеціальними науковими знаннями та методами. До загальнонаукових методів пізнання належать системний, структурно-функціональний, кібернетичний, імовірностний методи, моделювання, формалізація та ін.

Варто зазначити, що в структурі загальнонаукової методології найчастіше виокремлюють три рівні методів і прийомів наукового дослідження: методи емпіричного дослідження, методи теоретичного дослідження, загальнологічні методи наукового дослідження.

3. Спеціально-наукові методи дослідження, які визначаються передусім специфічним характером предмета й об’єкта дослідження певної науки, її теоретичними принципами, що зумовлюють використання особливих методів, які впливають з того чи іншого розуміння сутності її об’єкта. Спеціально-наукову методологію найчастіше визначають як сукупність методів, принципів і прийомів дослідження, котрі використовуються у тій чи іншій галузі знань (науці).

4. Дисциплінарні методи наукового дослідження, тобто система прийомів, принципів, які застосовуються у тій чи іншій дисципліні, що входить у певну галузь науки або виникає на стику наук. При цьому кожна наука – це комплекс дисциплін, які мають свій специфічний предмет і власні методи дослідження.

5. Методи міждисциплінарного дослідження, що можна визначити як сукупність ряду синтетичних, інтегративних способів, які виникли в результаті сполучення елементів різних рівнів методології, спрямованих переважно на стики наукових дисциплін. Ці методи обумовлені поглибленням взаємозв'язків наук, яке призводить до того, що результати, прийоми і методи однієї науки широко використовуються в інших.

4. Туризм, як активний вид відпочинку населення, володіє всіма ознаками, які визначають його як самостійну галузь національного господарства, що виникла в процесі суспільного поділу праці. Туристичне господарство – це велика система з різноманітними зв'язками між її окремими елементами як у межах господарства окремої країни, так і в межах зв'язків господарства цієї країни зі світовим господарством в цілому. Туризм варто розглядати як особливу галузь прикладення суспільної праці, що включає види людської діяльності, спрямовані на організацію активного відпочинку населення. В цій галузі сфери послуг існують свої економічні відносини. Продуктом праці тут виступають нематеріальні блага, які створюють працівники туристичних підприємств.

Об'єктивною особливістю сучасного світу є постійний і випереджальний розвиток рекреації і туризму як галузі господарства. Розвиток цивілізації приводить до збільшення вільного часу і намагання людей використовувати його для відпочинку та оздоровлення.

Відомо, що за грошовими витратами в постіндустріальному суспільстві туризм і оздоровлення вже давно перевищили витрати на їжу (на 20-30 %) і в 2,5- 3 рази витрати на купівлю одягу та взуття. Таким чином, рекреаційні витрати перетворилися на витрати першої необхідності. Це пов'язано з реальними вимогами нинішнього надзвичайно динамічного, психологічно напруженого часу, коли людина без належного відпочинку і розслаблення просто не може існувати.

Поняття "рекреація" з часом постійно змінюється, але в цьому немає нічого дивного. Наука вимушена адекватно реагувати на зміни самого життя. У минулому рекреацію розглядали як відпочинок, відновлення сил людини, які вона затратила в процесі праці. У різних авторів і в різних країнах у визначенні рекреації все ще зберігаються певні нюанси. Але в цілому нині рекреацію розуміють як відпочинок, розваги, лікування і реабілітацію в умовах певних розрахованих на це господарських структур, туризм і спорт, як організований, так і самодіяльний.

Цей термін також використовується для позначення галузі господарства, яка на певній території організовує і здійснює відпочинок, лікування, розваги і туризм, спрямовані на оздоровлення, розваги, розвиток і удосконалення, навчання людей.

Реальними теоретико-методологічними, методичними і прикладними підвалинами рекреаційного туризму є ідеї одночасно чотирьох наук: географії, економіки, туризму та екології. Звідси і теоретико-методологічна диверсифікованість, глибинна комплексність цієї науки. Будь-яка територія у певних визначених межах не лише просто несе на собі чи містить певні рекреаційні об'єкти, а неминуче передає їм, кожному зокрема і системі в

цілому, нові географічні якості. Врешті-решт вони і дають той чи інший суто географічний або просторово-територіальний синергетичний ефект. За межами географії у будь-якій іншій науці він просто не може бути виявленим, оціненим, вимірним і спрогнозованим.

У власних дослідженнях широко використовуються методи як власне географічних, так й інших наук. Серед них можна виокремити історичний, картографічний, порівняльно-географічний, монографічний, статистичний метод, методи інформаційних технологій і моделювання, експедиційних досліджень. Зростає популярність методів соціологічних і методико-біологічних досліджень.

Історичний метод застосовується в усіх суспільних та природничих науках. Своєрідність його використання полягає у тісному поєднанні з аналізом і просторовими аспектами соціально-економічного розвитку, які зумовлюють безупинні зміни у географії господарства і населення, в характері використання природних і трудових ресурсів, в освоєнні та заселеності території. Знання історичної географії необхідне для розуміння сучасної географії населення і розміщення продуктивних сил, а також для прогнозування їх змін на прикладі конкретних регіонів світу.

Картографічний метод дає змогу створювати тематичні карти, наносячи на них безліч об'єктів, відображаючи їх взаєморозташування і взаємозв'язки. Цей метод використовують на всіх етапах дослідження – від збирання вихідних даних до розроблення нових наукових матеріалів. Складання різноманітних тематичних карт підвищує інформаційну місткість наукового матеріалу. Карти є не тільки чудовим ілюстраційним матеріалом, не тільки ємною і різнобічною інформацією, зручною для безпосереднього та багатоцільового використання, а й дієвим інструментом наукових досліджень.

Порівняльний метод притаманний усім географічним наукам. Він покликаний знайти найбільш істотні риси подібності та відмінності у господарському використанні територій регіонів світу, в географічних типах господарства і розселення, в їх взаємозв'язку. Цей метод дуже плідний при вивченні регіонів та країн.

Метод спостережень відіграє важливу роль у регіональній економічній і соціальній географії світу. Роль міжнародного туризму, поїздки зарубіжними країнами розширюють можливості безпосередніх особистих спостережень за особливостями господарського використання території, системами і типами розселення, умовами життя та культурою населення тощо.

Метод системного аналізу базується на принципі поетапності, передбачає визначення мети, завдань, формулювання наукової гіпотези, всебічне дослідження кожної з територіальних систем, особливостей розміщення і розвитку продуктивних сил, а також вивчення цілісності системи, її внутрішніх і зовнішніх зв'язків, погодження галузевих і територіальних проблем.

Статистичний метод ґрунтується на аналізі даних про господарство і населення регіонів та країн, сприяє з'ясуванню особливостей просторової взаємодії різних територіально-економічних систем. У цьому аспекті важливу роль відіграє статистика як ефективний інструмент досліджень економічного і соціального стану конкретної території.

Метод економічного районування сприяє виявленню взаємопов'язаних в соціально-економічному аспекті частин країни за певною спеціалізацією. Базуючись на вченні про економічні райони, потребує обробки різноманітної економічної та соціальної інформації.

Економіко-математичні методи дають змогу відобразити певні кількісні співвідношення, а іноді й якісні закономірності розміщення різних форм і типів господарств, розселення і життєдіяльності населення. Важливим при цьому є математичне моделювання різних соціально-економічних процесів і об'єктів.

Методи дистанційних спостережень широко використовуються в дослідженнях розміщення природних ресурсів, господарських систем і населення. Дають нову і докладну інформацію про концентрування господарського використання території, особливості концентрації господарства і населення на великих регіональних просторах, про межі міських агломерацій, стан довкілля тощо.

Геоінформаційний метод набуває дедалі більшого значення. Полягає у створенні геоінформаційних систем, які є сучасним засобом збирання, збереження та аналізу різноманітних відомостей про територію.

Для промислового туризму найдоцільнішим є поєднання різних методів з урахуванням конкретних можливостей кожного з них.

Економічна й соціальна географія у своїх дослідженнях опирається на знання технологічних процесів розвитку й розміщення господарства. Тобто весь спектр зв'язків, який покликаний забезпечити повноцінне функціонування промислового туризму.

Світовий досвід засвідчує, що туризм є високорентабельною галуззю народного господарства багатьох країн світу. Наприклад, Іспанії він дає щорічно 17 млрд дол. США., що відповідає 30 % доходів від щорічного експорту цієї країни, в Італії туризм забезпечує 11 %, а в Данії і в Австрії – 8 % прибутків, що надходять від експорту товарів та послуг. Безумовно, поки що показники економічної результативності вітчизняного туризму далекі від зарубіжних, хоча в Карпатах є окремі центри, в господарській структурі яких рекреаційна галузь є провідною.

Завдання

1. Характеристику методів досліджень узагальніть у вигляді таблиці

Назва методу	Характеристика методу

2. Наведіть приклади застосування загальнонаукових методів досліджень у географії.